

ATOQLI DAVLAT VA JAMOAT ARBOBI TUROR RISQULOVNING TURKISTON IQTISODIYOTINING INTEGRATSIYALASHUVI SOHASIDAGI TASHABBUSLARI

Qandov Bahodir Mirzayevich, Chirchiq davlat pedagogika universiteti “Milliy g‘oya, ma’naviyat asoslari va huquq ta’limi” kafedrasida dotsenti, falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

INITIATIVES OF THE FAMOUS STATESMAN AND PUBLIC FIGURE TUROR RISKULOV IN THE SPHERE OF INTEGRATION OF THE ECONOMY OF TURKESTAN

Kandov Bakhadir Mirzaevich, Chirchik State Pedagogical University Associate Professor of the Department of “National Idea, Fundamentals of Spirituality and Legal Education”, Doctor of Philosophy (PhD)

<https://orcid.org/0009-0002-1923-2138>

e-mail:

kandov1976@mail.ru

ИНИЦИАТИВЫ ИЗВЕСТНОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО И ОБЩЕСТВЕННОГО ДЕЯТЕЛЯ ТУРОРА РЫСКУЛОВА В СФЕРЕ ИНТЕГРАЦИИ ЭКОНОМИКИ ТУРКЕСТАНА

Кандов Бахадир Мирзаевич, Чирчикский государственный педагогический университет, доцент кафедры “Национальная идея, основы духовности и правового воспитания”, доктор философских наук (PhD)

Annotatsiya: Ushbu maqolada atoqli davlat va jamoat arbobi Turar Risqulovning Turkiston va Rossiya iqtisodiyotlarining integratsiyalashuv jarayonidagi tashabbuslari hamda iqtisodiy-ijtimoiy faoliyati yoritilgan. Shuningdek maqolada, Turkistonda transportning, birinchi navbatda, temir yo‘lining rivojlanishi Turkiston iqtisodiyotining integratsiyalashuvida alohida davr sifatida qaraldi, chunki bu Rossiyaning turli mintaqalari bilan kengroq integratsiya aloqalarini o‘rnatishga yordam berganligi ochib berilgan. Turar Risqulovning iqtisodiy-ijtimoiy faoliyati Turkiston iqtisodiyotining ishlab chiqarish salohiyatini jadal oshirish ehtiyojlarini qondirdi va Markaziy Osiyo respublikalari uchun ham katta ahamiyatga ega ekanligi aniqlangan.

Kalit so‘zlar: Turkiston, Turar Risqulov, Markaziy Osiyo, transport, temir yo‘l, iqtisodiyot, integratsiya, sanoat tovarlari, kemasozlik, mashinasozlik.

Abstract: This article describes the initiatives and economic and social activities of Turar Riskulov, a well-known statesman and public figure, in the process of integrating the economies of Turkestan and Russia. The article also considers the development of transport in Turkestan, primarily rail, as a special period of integration of the economy of Turkestan, since it was found that it contributed to the establishment of broader integration ties with various regions of Turkestan. Russia. The economic and social activities of Turar Riskulov met the needs of increasing the production potential of the Turkestan economy and were of great importance for the republics of Central Asia.

Key words: Turkestan, Turar Riskulov, Central Asia, transport, railway, economy, integration, industrial goods, shipbuilding, mechanical engineering.

Аннотация: В данной статье описаны инициативы и экономическая и социальная деятельность Турара Рыскулова, известного государственного и общественного деятеля, в процессе интеграции экономик Туркестана и России. Также в статье развитие транспорта в Туркестане, прежде всего железнодорожного, рассматривается как особый период интеграции экономики Туркестана, так как выявлено, что оно способствовало установлению более широких интеграционных связей с различными регионами Туркестана. Экономическая и социальная деятельность Турара Рыскулова отвечала потребностям повышения производственного потенциала Туркестанской экономики и имела большое значение для республик Средней Азии.

Ключевые слова: Туркестан, Турар Рыскулов, Средняя Азия, транспорт, железная дорога, экономика, интеграция, промышленные товары, судостроение, машиностроение.

KIRISH. Bugungi kunda Yangilanayotgan O‘zbekistonda barpo etilayotgan demokratik jamiyat va huquqiy davlat qurish jarayonida vatanimiz tarixining sovetlar davrida kechgan eng murakkab, ziddiyatli voqealiklarini o‘rganish, undan tegishli xulosa va saboqlar chiqarish, butun xalqni, ayniqsa, yoshlarni chinakam tarix bilan qurollantirish davlat siyosati darajasiga ko‘tarildi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoev ta’kidlaganidek, “Buyuk tarixda hech narsa izsiz ketmaydi. U xalqlarning qonida, tarixiy xotirasida saqlanadi va amaliy ishlarida namoyon bo‘ladi. Shuning uchun ham u qudratlidir. Tarixiy merosni asrab-avaylash, o‘rganish va avlodlardan avlodlarga qoldirish davlatimiz siyosatining eng muhim ustuvor yo‘nalishlaridan biridir”[1, 29].

XX asrning boshlanishi Turkiston o‘lkasi tarixida eng jiddiy burilish yuz bergan davrlardan biriga to‘g‘ri keladi. O‘tgan o‘n yilliklar mobaynida o‘lka bag‘rida yetilgan jarayonlar ijtimoiy hayot yuzasiga qalqib chiqib, uning negizini qamrab olgan chuqur tanglikni ochib tashladi. Tashqi va ichki omillar tufayli vujudga kelgan bu jarayonlar o‘z tabiatiga ko‘ra bir xil emas, lekin o‘zining yemiruvchilik ta’siri jihatidan yaxlit edi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR. Mustaqillik yillarida e‘lon qilingan ayrim asarlarda Turar Risqulov haqida, uning Turkiston xalqining mustaqilligi va ozodligi uchun olib borgan kurashi haqida xorijlik olimlar O.M.Koniratbayev, S.Beysembayev, S.Kulboyev, A.Koshanov, O.Sabden, A.Dogalov va A.V.Ustinovlar[2] hamda o‘zbekistonlik olimlar Q.K.Rajabov[3], D.Alimova, D.Ziyoeva, Sh.Karimov, R.Shamsutdinov[4] tomonidan yaratilgan ilmiy ishlari, ma‘ruzalarida, darslik, o‘quv qo‘llanmalari, risolalar va ilmiy maqolalarda sovet

rejimining Turkiston, Buxoro, Xorazm milliy respublikalarida o‘rnatilishi jarayonida kechgan ijtimoiy-siyosiy jarayonlarning yoritilishi barobarida, Turar Risqulovning faoliyati haqida qisqacha bo‘lsa-da ma‘lumotlar keltirilgan va mulohazalar bayon etilgan.

MUHOKAMA. Ko‘pchilik aholi turmush darajasining pasayishi va uning qashshoqlashuvi bilan uyg‘unlashib ketgan davomli turg‘unlikka olib kelgan omillarning birinchi qatorida Turkiston jamiyatini zo‘rlilik bilan yangilash turardi. Mustamlakachilik usullari bilan tashqaridan amalga oshirilgan bu yangilash jarayoni doimo jamiyatni qoloqlikda saqlash omiliga aylanib ketdi. Iqtisodiy ekspansiya yillari mobaynida vujudga keltirilgan Turkiston xalq xo‘jaligining yangi o‘choqlari – zo‘r berib rivojlanayotgan paxta tozalash, paxta yog‘i ishlab chiqarish, yer osti boyliklarini qazib olish, temir yo‘l transporti tarmoqlari va boshqa sohalar o‘lka milliy xo‘jalik majmuasining tarkibiy qismi emas edi. Bu tarmoqlar, birinchidan, Rossiya imperiyasi markaziy sanoat rayonlarining talabehitoylari bilan bog‘liq bo‘lib, mahsulotning Turkiston doirasidan chetga chiqarilishi uni olinadigan foydadan butunlay mahrum etar, bu esa ishlab chiqarishni kengaytirish imkonini barbod qilardi. Ikkinchidan, kapitalistik ishlab chiqarish o‘choqlarining barpo etilishi an’anaviy o‘lka iqtisodiyotini izdan chiqardi.

Mahalliy hunarmandchilik va kosibchilik ishlab chiqarilishi metropoliya sanoat tovarlarining raqobati sababli tobora ko‘proq tushkunlikka uchrab, yemirila bordi. Rossiya imperiyasi iqtisodiyoti uchun ishlagan o‘lka xo‘jaligining xomashyo yetishtirish yo‘nalishida bo‘lishi, donli ekin maydonlarining qisqartirilishi, hunarmandchilik-kosibchilik ishlab chiqarishining tushkunlikka

uchraganligi o'lkaning iqtisodiy jihatdan tobeligini yanada kuchaytirdi. Ana shu tobelik halokatli oqibatlarining butun og'irligini Birinchi jahon urushi yillarida xalq ommasi o'z gardanida sinab ko'rdi: muntazam harakatda bo'lgan temir yo'llar ishidagi uzilish va barbod bo'lish hollarining tez-tez sodir bo'lib turganligi sababli oziq-ovqat tangligi va ocharchilik surunkali tus oldi.

Turor Risqulov bu davrda Turkiston, RSFSR va Qozog'istonda turli rahbarlik lavozimlarida ishlagan edi. Bir tomondan, u Turkiston ASSRda ocharchilikni tugatishda faol qatnashgan bo'lsa, ikkinchi tomondan, turli nutq, ma'ruzalari, maqola va kitoblarida o'zi guvohi bo'lgan o'sha yillardagi ocharchilikning mudhish asoratlarini ko'rsatdi. Xullas, ocharchilik Turkistonda ham, sovet Rossiyasida ham 1918-1920 yillarda keng ko'lamda davom etib, yuz minglab va millionlab kishilarning o'limiga sababchi bo'ldi. Turkistonda oziq-ovqat siyosatining yangi bosqichi T.Risqulovning Turkiston ASSR Markaziy Ijroiya Komiteti raisi sifatidagi faoliyati bilan chambarchas bog'liq hisoblanadi. Turkiston ASSRda ocharchilikka qarshi kurashda T.Risqulov boshchiligidagi milliy rahbar xodimlar (rasmiy hujjatlarda milliy kommunistlar deb ataladi) katta rol o'ynashdi.

Milliy rahbarlardan Turkiston ASSRda Turor Risqulov, Qayg'isiz Otaboyev, Abdulla Rahimboyev, Nazir To'raqulov, Inomjon Xidiraliev, Nizomiddin Xo'jayev, Sultonbek Xo'janov, Munavvarqori Abdurashidxonov, Abdulla Avloniy, Buxoro Xalq Sovet Respublikasida Fayzulla Xo'jayev, Fitrat, Abdulqodir Muhitdinov, Otaulla Xo'jayev, Xorazm Xalq Sovet Respublikasida Polvonniyoz Hoji Yusupov, Boboovun Salimov, Bekjon Rahmonov singari arboblardan o'zbek xalqining manfaatlari uchun Markaz vakillari va Yevropalik kommunistlarning shovinistik siyosatiga qarshi jiddiy kurashdilar. Turkistondagi milliy rahbar xodimlarni birlashtirishda Turor Risqulov rahbarlik qilgan Turkiston o'lka Musulmonlar byurosi katta rol o'ynadi.

NATIJARLAR. Turor Risqulov butun rahbarlik faoliyati davomida Turkiston va Rossiya iqtisodiyotlarining integratsiyalashuv jarayoniga faol hissa qo'shdi:

Birinchidan, Rossiya va Turkiston iqtisodiyoti va ishlab chiqarishi juda chambarchas bog'liq bo'lib, o'tgan asrda ular bir butun sifatida shakllandi.

Turkiston savdo aloqalarida Rossiyaning ulushi 70%, 30% 14 ittifoq respublikalari o'rtasida bo'lgan.

Ikkinchidan, Turkistonda Rossiya bilan hamkorlikda ishlab chiqarish, birinchi navbatda, respublika ichidagi iqtisodiy va texnologik aloqalarga emas, balki Rossiyaning chegaradosh viloyatlari bilan o'zaro aloqalarga asoslangan edi. Shunday qilib, ko'mir Turkistondan Uralga, Sharqiy Qozog'istonga esa Kuzbassdan olib kelingan.

Uchinchidan, o'nlab shahar tashkil etuvchi yirik korxonalarining faoliyati kooperativ aloqalarga va ularsiz o'zaro xom ashyo ta'minotiga bog'liq edi, umuman olganda, ishlab chiqarish faoliyati mumkin emas edi. Shunday qilib, Pavlodar neftni qayta ishlash zavodi faqat Tyumen nefti, Magnitogorsk metallurgiya zavodi Sokolovsko-Sarbay temir rudasi granulari, Uralning ferroqotishma zavodlari Aktyubinsk viloyatidagi (Donskoy GOK) xromit rudasi va boshqalar bilan ishlay oldi.

To'rtinchidan, Turkistonning mudofaa korxonalarini to'liq ravishda Rossiya tadqiqot markazlaridan olingan ilmiy-texnologik tadqiqotlar va tayyorlov qismlarining ta'minotiga bog'liq bo'lgan, chunki ularga respublika hududida mahsulotlarning oxirgi iste'molchilari ega bo'lmagan. Shu sababli, ular kemasozlik, umumiy mashinasozlik va boshqa sohalardagi talablar va ehtiyojlarga asoslanib, qismlar yetkazib berish bilan shug'ullangan.

Beshinchidan, respublikaning asosiy transport-kommunikatsiya tarmoqlari Rossiya tuzilmalari bilan yagona texnik va texnologik rejimda ishladi. Ilmiy, me'yoriy va moddiy-texnik ta'minot Rossiya tomonidan amalga oshirildi. Shunday qilib, temir yo'l transporti o'z ehtiyojlarining 80 foizini aviatsiya uchun yetkazib berish bilan qondirdi, bu esa aloqa sohasida bo'lgani kabi yuqoriroqdir.

Shu bilan birga, T.Risqulov Rossiya bilan iqtisodiy integratsiyaning ahamiyatini belgilovchi tarixiy va siyosiy omillar bilan bir qatorda uning geografik joylashuvini ham doimo hisobga olgan. Turkiston Rossiya bilan eng uzun chegaraga ega – 7,5 ming km, u yerda belgilanmagan, shaffof, minglab joylardan erkin o'tish mumkin[2]. Temir yo'l transportining texnologik tutashuv nuqtalari deyarli hech qachon davlat chegaralariga to'g'ri kelmasdi.

Shuning uchun uzoq muddatli yaqin iqtisodiy aloqalarni (shu jumladan ishlab chiqarish va korporativ aloqalarni) o'rnatish va rivojlantirish,

bizningcha, suveren Turkiston uchun hayotiy ahamiyatga ega.

Turkiston iqtisodiyotida integratsiya jarayonining rivojlanishi, T.Risqulovning fikricha, ko'plab davlatlar, ayniqsa, ularning chegaradosh hududlari bilan o'zaro manfaatli iqtisodiy aloqalarni kengaytirish va chuqurlashtirishga xizmat qilishi kerak[55]. Afsuski, bu transcchegaraviy integratsiya jarayonlari ma'lum siyosiy sabablarga ko'ra kerakli darajada rivojlana olmadi. Qozog'iston mustaqillikka erishgandan keyingina uning Xitoy bilan transcchegaraviy integratsiya aloqalari asta-sekin yaxshilanib, rivojlana boshladi. Integratsiya aloqalarining bunday rivojlanishi va chuqurlashishi respublika iqtisodiyoti uchun katta foyda va'da qilmoqda.

Xususan, transportning, birinchi navbatda, temir yo'lining rivojlanishi Turkiston iqtisodiyotining integratsiyalashuvida alohida davr sifatida qaraldi, chunki bu Rossiyaning turli mintaqalari bilan kengroq integratsiya aloqalarini o'rnatishga yordam berdi. Bu Turkiston iqtisodiyotining ishlab chiqarish salohiyatini jadal oshirish ehtiyojlarini qondirdi va Markaziy Osiyo respublikalari uchun ham katta ahamiyatga ega edi.

XULOSA. Turkiston ASSR hayotida kechayotgan barcha ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va madaniy jarayonlar bilan bog'liq eng muhim masalalarning birortasi ham Turkkommissiya a'zolarining roziligisiz hal etilmas edi.

Bu davrda mahalliy xalq orasidan chiqqan, sovet va partiya qurilishida ancha tajriba orttirgan, chiniqqan N.Xo'jayev, T.Risqulov, N.To'raqulov, A.Rahimboyev, Q.Otaboyev, A.Ikromov, S.Segizboyev kabi mahalliy siyosiy arboblari u yoki bu rahbariy mansablarda faoliyat yuritgan bo'lsalar-da, ammo ularning ixtiyori Markaz rahbarlari qo'lida bo'lgan. Xullas, Turkiston komissiyasi qiyofasida Turkiston ASSR hayotida zo'rlik bilan qaror toptirib borilayotgan bolsheviklar diktaturasining asl mazmun-mohiyati mujassamlashgan edi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mirziyoyev SH.M. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2021. – B.288.
2. Beysembayev S.B, Kulbayev S. Turar Riskulov. – Alma-Ata: Kazaxstan, 1974. – 40 s.; Koshanov A., Sabden O., Dogalov A. Турар Рыскулов: государственная деятельность и экономические воззрения. – Алматы, 2008.; Сабден О. Экономика: Избранные труды. Том XIX: Турар Рыскулов: Государственная деятельность и экономические воззрения. Изд. 2-ое. – Алматы: Институт экономики КН МОН РК, 2011. – 280 с.; Устинов В.М. Служение народу (Партийная и государственная деятельность Т. Рыскулова). – Алма-Ата: Казахстан, 1984. – 231 с.
3. O'zbekiston tarixi (1917-1991 y). Ikki kitob. Birinchi kitob. 1917-1939-yillar. Mas'ul muharrirlar: R.Abdullayev, M. Raximov, Q.Rajabov. – Toshkent: "O'zbekiston", 2019.; Rajabov Q.K. Turkiston Muxtoriyati tarixi. – Toshkent: Fan, 2023. – B.256.; Rajabov Q. O'zbekiston XX asrda. 1-jild. – Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Fan nashriyoti davlat korxonasi, 2024. – B.752.
4. Ziyoyeva D.H. Mustaqillik uchun kurashning o'qilmagan sahifalari / Turkiston mustaqilligi va birligi uchun kurash sahifalaridan. – Toshkent: Fan, 1996.; Alimova D., Golovanov A. O'zbekiston mustabid sovet tuzumi davrida: siyosiy va mafkuraviy tazyiq oqibatlarini (1917-1990 y). – Toshkent: O'zbekiston, 2000 – 70 b.; Shamsutdinov R., Karimov Sh. O'zbekiston tarixidan materiallar (Uchinchi kitob). – Andijon: Andijon, 2004 – 652 b.; Shamsutdinov R., Mo'minov X. O'zbekiston tarixi. – Toshkent: Akademnashr, 2019. – 576 b.
5. Устинов В.М. Турар Рыскулов. Очерки политической биографии. – Алматы: Казахстан, 1996. – S.175-187.

